

OVER DE RELIGIE

FRIEDRICH
SCHLEIERMACHER

OVER DE RELIGIE

*Betogen voor de ontwikkelden
onder haar verachters*

Vertaling

WILLEM VISSER

Tekstbezorging

WILLEM VISSER & HERMAN WESTERINK

BOOM RELIGIE
AMSTERDAM
MMVII

© Nederlandse vertaling:
Boom uitgevers Amsterdam en Willem Visser, 2007

© Inleiding:
Herman Westerink, 2007

Paperback-uitgave, 2021

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van artikel 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Boekverzorging
René van der Vooren

ISBN 978 90 2444 463 2 | NUR 700

www.boomfilosofie.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

INHOUD

Ten geleide vii
Inleiding ix

EERSTE BETOOG

Apologie

1

TWEEDE BETOOG

Het wezen van de religie

19

DERDE BETOOG

De vorming tot religie

67

VIERDE BETOOG

Het sociale karakter van de religie —
oftewel kerk en priesterschap

87

VIJFDE BETOOG

De religies

115

Drukgeschiedenis 153*Literatuur* 155*Register* 157*Over de tekstbezorgers* 165

Ten geleide

Bij deze vertaling van *Über die Religion — Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern* van F. Schleiermacher is gebruikgemaakt van de teksteditie van Günter Meckenstock, die in 2001 verscheen bij Walter de Gruyter, Berlijn. Het gaat hierbij om een editie van de eerste druk van 1799. In 1806, 1821 en 1831 verschenen nieuwe drukken van het werk, die werden gewijzigd en van noten voorzien. De aangebrachte veranderingen waren het resultaat van Schleiermachers gewijzigde inzichten over religie, die uiteindelijk hun neerslag vonden in de *Glaubenslehre* (1821/22 en 1830/31). Gekozen is voor een vertaling van de eerste druk, omdat die nog alle kenmerken heeft van de geestelijke atmosfeer waarin het werk ontstond, die van de vroege romantiek, maar vooral ook omdat in de wetenschappelijke literatuur de eerste druk inmiddels als de belangrijkste wordt gezien. Het nadeel van deze keuze is dat die eerste druk nog gebreken vertoont, die het begrip van Schleiermachers toch al complexe betoogtrant bemoeilijken. In die gevallen is de derde druk van 1821 geraadpleegd, waarvan in de vertaling niet apart melding wordt gedaan. Verder is gebruikgemaakt van de vertaling *On religion* van Richard Crouter, die in 1988 verscheen bij de Cambridge University Press, Cambridge, alsmede van het daar gegeven notenapparaat. Bijbelplaatsen worden geciteerd uit de Nieuwe Bijbelvertaling, tenzij anders aangegeven. In de Inleiding en in de noten bij de vertaling wordt overal verwezen naar de paginanummering van de eerste druk van *Über die Religion — Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern* uit 1799, die in de marge van de vertaling wordt gegeven.

De annotaties zijn verzorgd door de inleider en de vertaler. De vermelding ‘KGA’ in de noten verwijst naar de Kritische Gesamtausgabe van Schleiermachers geschriften, een uitgave van Walter de Gruyter, Berlijn.

Dank gaat uit naar Herman Westerink en Fiorien van der Werff-van Goudoever, die het manuscript van de vertaling kritisch hebben willen bestuderen.

Willem Visser
Koog aan de Zaan, najaar 2007

*Inleiding op
Friedrich Schleiermachers
'Betogen over de religie'*

HERMAN WESTERINK

Friedrich Schleiermacher (1768-1834) kan worden gezien als de grondlegger van de moderne theologie. Zijn bekendste werk is *Over de religie — Betogen voor de ontwikkelden onder haar verachters*. Deze tekst verscheen voor het eerst in 1799. Schleiermacher stelt hierin de vraag naar het wezen van religie in een tijd waarin religie voor velen had afgedaan. Geconfronteerd met de eerste vormen van secularisatie zoekt hij naar een antwoord dat aansluit bij de belevingswereld van zijn elitaire publiek en dat tegelijkertijd de christelijke religie een nieuwe basis kan geven. De *Betogen* zijn met vuur en overtuigingskracht geschreven, de ideeën hebben weinig aan zeggingskracht verloren en doen bovendien nog steeds verrassend modern aan. Maar hierin schuilt ook meteen het risico van een te snelle, enthousiaste zelfherkenning. Bij een eerste kennismaking met en lezing van de tekst zal de lezer verrast zijn, niet alleen door de stijl van het betoog, die zo afwijkt van veel andere theologische teksten, ook niet door de scherpzinnigheid waarmee tot het wezen van religie wordt doorgedrongen en die tot ondubbelzinnige en soms zelfs radicale uitspraken leidt, maar vooral door die vermeende actualiteit. Want spreekt Schleiermacher niet precies over de kenmerken van religie die wij juist in onze tijd als wezenlijk herkennen? Religieuze gevoelens en ervaringen zijn voor velen de basis voor een eigen al dan niet consistent wereldbeeld. Religieuze verbeelding dient om naar behoefte de eigen religiositeit op een persoonlijke en unieke manier vorm te geven. En natuurlijk is er de verwondering, als alternatief — bijna als uitweg — over een cultuur waarin individualisme, maakbaarheid en autonomie centraal staan. Begint religiositeit niet waar wij gaan beseffen deel te zijn van een groter geheel? Is de verwondering niet juist de uitdrukking van dat besef? En vinden we daar niet een nieuw soort vrijheid (namelijk niet langer begrensd te worden door het krampachtige keurslijf van de autonome mens die alles in eigen hand wil hebben en houden) en een besef van een diepere zin in het eigen leven?

Hoe is het eigenlijk mogelijk dat Schleiermacher zo actueel lijkt... en is? Het antwoord moet allereerst gezocht worden in het feit dat hij niet alleen de belangrijkste grondlegger van de moderne theologie is, maar ook de theoloog van de romantiek. Religie en religiositeit wezenlijk verbinden met innerlijke beleving, en deze beleving los zien van dwingende invloed van buitenaf (vooral door machtsuitoefening van kerk en staat), is het kernthema van de *Betogen*. Dat nu is ook een kenmerk van religiositeit in onze geseculariseerde samenleving. Schleiermacher staat aan het begin van een ontwikkeling waar wij deel van uitmaken: religiositeit met een romantisch karakter. Die is subjectief, gevoelsmatig en gericht op eigen ervaring en beleving. Daarom kunnen velen hun religiositeit in de zijne herkennen. Het gevaar is dan wel dat we vergeten dat er tweehonderd jaar tussen hem en ons liggen; dat de discussies en het geestelijke klimaat van zijn tijd wezenlijk anders zijn dan de onze en dat hij niet alleen vernieuwende ideeën over religie verwoordt, maar tegelijkertijd ook een verdediger van de christelijke religie 'tegen haar verachters' is. Het is dus zaak Schleiermacher in zijn intellectuele context te begrijpen.

Deze inleiding tot de tekst bestaat uit een biografische schets tot 1799. Daarna volgt een inleiding op de *Betogen* in vijf paragrafen, corresponderend met de vijf delen van de tekst. Nadien volgt het tweede, beknopte, deel van de biografie en een paragraaf over de invloed van Schleiermacher. Ten slotte keren we dan terug naar het thema dat hier in het begin al centraal stond: de *Betogen* en de actualiteit.

Biografie (deel 1)

Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher werd geboren op 21 november 1768 in Breslau. Zijn voornamen verwijzen naar uitersten. Met de naam Friedrich werd hij vernoemd naar de Pruisische vorst Frederik de Grote. Zijn vader, Johann Schleyermacher, was bij deze verlichte koning in dienst geweest als legerpredikant. Frederik werd in zijn tijd door velen gezien als een voorbeeldige vorst, een van de meeste verlichte onder de despoten. Hij correspondeerde met de belangrijke filosofen van zijn tijd, onder wie Voltaire, die zelfs lange tijd doorbracht op het door Frederik ontworpen paleis Sanssouci in Potsdam. Frederik was in religieuze aangelegenheden tolerant. Hij voerde een beleid van religievrijheid dat ook religieuze minderheden de gelegenheid bood zich te emanciperen.

Het religieuze leven werd ondertussen beheerst door het piëtisme. De tweede voornaam van Schleiermacher brengt ons in die belevings-